

The background features a large, light-colored illustration of a man's profile in profile, looking to the left. Overlaid on this is a smaller, darker illustration of a winged figure, possibly a cherub or a witch, holding a long staff or wand. The overall style is that of a woodcut or engraving.

INFOHÆFTE

MAREN SPLIIDS HEKS, OFFER ELLER HELTINDE?

Et undervisningsforløb om de danske hekseprocesser
ELEVEN

à Amsterdam, A. 1771.

Anne Heinrichs zu Amsterdam verbr.

Hvorfor

forfølger man hekse i Danmark i tiden op til Maren Spliids henrettelse i 1641?

Hvem er

heksene?

Hvornår

begynder man at frygte og forfølge dem?

HEKSE-FAKTA

I årene 1450–1750 bliver 100.000 europæere anklaget for at være 'troldfolk' – dem, vi senere kalder hekse. Halvdelen frikendes og ca. 50.000 bliver henrettet. De fleste af de dømte er kvinder, men også mænd og endda børn bliver dømt.

I Danmark bliver mindst 1000 mennesker dømt som hekse og brændt på bålet. Det lyder måske ikke af meget, men dengang boede der ikke ret mange mennesker i Danmark. Faktisk var Danmark blandt de lande, der var hårdest i deres hekseforfølgelser, og man henrettede flere end det europæiske gennemsnit.

Fra omkring 1617 eksploderede antallet af danske hekseprocesser, men allerede i 1641, hvor Maren Spliids blev dømt for trolddom, var tallet stærkt faldende. Hvad skete der i tiden op til hendes henrettelse?

I Danmark brændte man hekse ved hjælp af stigemetoden, hvor heksen blev væltet ind i flammerne. Henrettelsesmetoden var dog forskellig fra sted til sted – i England blev heksene fx hængt, ikke brændt.

Henrettelsen af Anneken Hendriks i Amsterdam 1571 (i øvrigt ikke dømt som heks, men kætter). Malet af Jan Luyken, 1685.

bit.ly/AnnekenHendriks

Hvorfor frygtede og forfulgte man hekse?

Vi skal helt tilbage til slutningen af middelalderen for at finde rødderne til heksefrygten. I middelalderen havde Europa meget få hekseprocesser, og vi kender kun til et par enkelte i Danmark. Kirken tog ikke rigtig trolddom alvorligt. Man så det som en slags overtro. Men så, fra omkring år 1450, skete der noget nyt. Europas førende teologer var begyndt at se på trolddom med nye øjne, og det fik stor betydning for tusindvis af kvinder og mænd i løbet af 15- og 1600-tallet.

I middelalderen, og endnu tidligere, troede man, at nogle mennesker blev født med særlige, magiske evner. Evnerne kunne være både gode og onde. Senere blev man overbevist om, at man ikke fødtes med magiske evner, men at de blev overleveret til personen.

Hekse var kun én slags overnaturlige væsner, som man troede på i 15–1600-tallet. Her ses to hekse ved deres lokale galgebakke. Omkring dem er der både dæmoner, elverfolk og andre mærkelige skabninger.
Heksescene. Malet af David Teniers, mellem 1630–90.

bit.ly/Heksescene

Djævlen gav ikke noget gratis ...

Man troede, at heksen fik sine kræfter ved at indgå en pagt med Djævlen: sin sjæl i bytte for magiske kræfter. På billedet ses en gruppe hekse, der træder på korset, og kaster sig i armene på Djævlen.

Djævlepagt. Trykt i Compendium Maleficarum, 1608.

bit.ly/CompendiumMaleficarum

Teologerne, kirkens mænd, kom frem til, at kun Gud og Djævelen kunne videregive denne slags særlige evner. *Biblen* fortæller dog, at kun Gud og Jesus udfører de såkaldte 'mirakler'. Derfor måtte det altså være Djævelen, der gav trolddomsevnerne til mennesker. Og Djævelen *gør* ikke noget gratis.

Biblen fortæller nemlig også, at Djævelen er ude på at skaffe menneskesjæle, som han kan bruge i kampen mod Gud. Derfor opstod idéen om, at hekse var folk, der havde indgået en aftale med Djævelen – en såkaldt *djævelpagt*.

Pagten bestod i, at Djævelen gav heksen magiske evner, og så fik Djævelen heksens sjæl i bytte. På den måde blev al magi jo ond. Den kom trods alt fra Den Onde selv.

Almindelige mennesker har altid troet på magi. De brugte selv den 'gode' hvide magi, og frygtede den 'onde' sorte magi. Fra omkring år 1500 begynder kirken og kongen at frygte magiens sorte kræfter. Lærde folk i Europa begynder at skrive bøger om hekse – eller troldfolk, som de hed dengang. Den mest berømte bog hed *Heksehammeren*. Den var skrevet af en tysk munk og inkvisitor (én, der satte kættere for en kirkelig domstol). Bogen beskrev hvem heksene var, og hvordan man afslørede og tilintetgjorde dem. Man mente at hekse både kunne være mænd og kvinder – men langt de fleste var kvinder. Kvinder blev nemlig lettere fristet af Djævelen, troede man.

Fra midten af 1500-tallet tog hekseforfølgelserne for alvor fart. Særligt én begivenhed var med til starte dem: **Reformationen**.

I 1517 slog Martin Luther sine berømte 95 teser op på døren til slotskirken i Wittenberg, hvilket blev startskuddet til det, vi kalder for reformationen.

Martin Luther. Malet af Lucas Cranach, 1529.

bit.ly/MartinLutherCranach

Reformationen

I 1517 startede den tyske teolog Martin Luther det, der senere skulle blive kendt som *reformationen*. Den delte Europas kristne i to stridende grupper: den romersk-katolske del og den protestantiske. Efter en række store konflikter blev reformationen indført i Danmark i 1536.

Før reformationen havde kirken enorm magt over det danske samfund. Den ejede mere end en tredjedel af al jorden i Danmark. Det var også kirken, der dømte i retssager om religiøse spørgsmål, såsom trolddom og sex uden for ægteskab.

Efter reformationen overtog kongen det meste af kirkens magt. Dermed blev han landets absolut øverste myndighed. Kirken måtte afgive jord, indflydelse og retten til at lave love og dømme i retssager. Man så kongen som Guds stedfortræder, og det var nu *hans* pligt at opdrage befolkningen til at være gode kristne. Det gjorde han gennem kirken, skolen og ved at indføre strenge love.

*„En troldkvinde
må du ikke lade leve.“*

Kongen blev en slags husfader for hele befolkningen. Han kunne straffe dem som sine 'børn', når de ikke opførte sig, som de skulle. Den form for 'opdragelse' udførte han med stor inspiration fra *Biblen*.

Protestanterne mente nemlig, at man skulle 'tilbage til kilderne'. Det vil – med andre ord – sige *Biblen*. Bogens ord skulle følges præcist, for det var Guds ord, og alle skulle kende og følge dem. *Biblen* blev efter reformationen oversat til dansk, og alle gudstjenester, der før var på latin, skulle nu også foregå på dansk. Alle danskere kunne nu forstå, hvordan man skulle opføre sig som gode kristne.

Den nye kristne lære fik også stor betydning for de danske love. De love som nu straffede dem, der *ikke* var gode kristne. Efter reformationen blev straffeloven skrevet fuldstændigt om ud fra De ti bud i *Biblen*. Straffene blev hårdere. Begik man fx hor, skulle ægtemanden halshugges og ægtekvinden druknes i en sæk. Når det kom til at straffe de onde troldfolk – altså heksene – var der nu kun én udvej: henrettelse. I *Biblen* 2. Mosebog 22:18 står der nemlig: „En troldkvinde må du ikke lade leve“.

De nye, hårde straffe skulle tilfredsstillende Gud. Med loven i hænderne blev det nu muligt at forfølge og straffe dem, der forbrød sig mod deres medborgere – og Gud.

Som landets husfader var det blandt kongens vigtigste opgaver at sørge for, at de fleste af hans 'børn' var gode kristne - og at de dermed ikke endte i helvede på Dommedag.
De fordømte kastes ned i Helvede.
Malet af Frans Francken, mellem 1605–10.

bit.ly/DeFordømteKastesIHelvede

I 15–1600-tallet var der mange krige. Dog ingen så store som Tredivårskrigen, der strakte sig over det meste af Europa, og tog livet af op mod otte millioner mennesker. *Spansk angreb på flamsk landsby*. Malet af Peter Snayers, mellem 1618–48.

Dommedag

Efter reformationen ændrede Europa sig, og det berørte både høj og lav i samfundet. Katolikkerne og protestanterne kæmpede om, hvem der havde den rette tro. De kæmpede om magt, penge og jord. Konflikterne endte ofte i regulær krig. Krigene fortsatte i flere årtier og tog livet af tusindvis af europæere.

Trediveårskrigen rasede fra 1618–1648. Næsten hele Europa var involveret. Kæmpestore hære med op til 100.000 soldater marcherede over kontinentet. Det ramte civilbefolkningen overalt i Europa. Da Danmark i 1627 blev besat af svenske tropper, plyndrede og voldtog soldaterne, og de satte ild til mange gårde. Mange danskere endte derfor også deres dage på de uhumske fattiggårde.

Soldaterne spredte også sygdomme. Overalt opstod der nye epidemier med få års mellemrum. Pest, kolera og andre sygdomme tog livet af tusindvis af mennesker. Mange børn bukkede under for sygdommene. Flere blev født med misdannelser. Igennem århundreder havde børnedødeligheden været høj, men i 15–1600-tallet blev den enorm.

Også klimaforandringer ramte Europa hårdt i perioden. Fra omkring år 1300 til 1850 var Jordens nordlige halvkugle ramt af 'Den lille istid'. Det var den koldeste periode siden den 'rigtige' istid. Særligt 1600-tallet var meget koldt. Stormfloder hærgede, og kyster og marker frøs til. Det ødelagde både transport, fiskeri og landbrug. Resultatet var hungersnød og fattigdom, der tog livet af mange mennesker. Krige, sygdomme og klimaforandringer skabte en stor frygt i 15–1600-tallet. Men hvem stod bag alle ulykkerne, og hvordan stoppede man dem? Kirken fortalte, at

det var Gud, der straffede menneskene for deres syndige liv på jorden. Man tolkede det som tegn på, at Dommedag var på vej. Den dag, hvor Jorden vil gå under.

Kirken så altså alle de mange ulykker i 15- og 1600-tallet som tegn på, at Gud snart ville starte Dommedag, hvis ikke man blev bedre kristne. Lærde mænd og konger bakkede kirken op. Kongerne skulle straffe de værste syndere, der var i deres riger.

Troldfolkene var de absolut største syndere. De var jo i pagt med selve Djævelen. En fransk filosof skrev, at enhver konge, som ikke forfulgte troldfolkene i sine riger, var direkte ansvarlig for Guds straf i form af krige, sygdomme, klimaforandringer mm.

I Danmark var særligt én konge helt indforstået med, at det var hans ansvar at forfølge syndere for at formilde Gud. Det var Christian IV.

På Dommedag skal Jesus bestemme, hvem der kommer i himlen, og hvem der kommer i helvede. At ende som synder i helvede var bestemt ikke en skæbne, man ønskede sig.
Dommedag. Malet af Frans Francken, 1606.

bit.ly/Dommedag

Heksejagt i Danmark op til 1641

Kong Christian IV var den mand, der fik størst betydning for Danmarks hekseprocesser. Han regerede over Danmark-Norge i næsten 60 år, fra 1588–1648. Faktisk blev langt de fleste af alle dømte, danske hekse henrettet i Christian IVs regeringstid. Han involverede sig også personligt i flere af sagerne – herunder sagen mod Maren Spliids.

Den første kendte, danske lov om trolddom stammer fra *Jyske Lov* (1241). I 1400-tallet kommer der en tilføjelse,

men først efter reformationen kommer der nye love til.

I 1617 mente Christian IV, at det var på tide at gøre noget mere. Overalt kunne han se *Biblens* tegn på Dommedag; naturkatastrofer, konflikter, sult, sygdom og nød. Den franske filosof havde nok haft ret – det var kongens ansvar at gøre noget aktivt for at mildne Guds straf. Derfor udgav Christian IV i oktober 1617 tre forordninger (love):

- én om sædelighed. Man måtte ikke have sex uden for ægteskabet
- én om luksus. Man måtte ikke have for meget luksus i sit liv
- én om trolddom. Loven om trolddom handlede om, hvem der skulle straffes som hekse og hvordan.

Her ses den unge Christian IV, få år før den store 1617-lov udkom.

Portræt af prins Christian IV af Danmark. Malet af Pieter Isaacsz, mellem 1611–16.

bit.ly/ChristianIV

Heksene skulle straffes, idet de havde indgået en pagt med Djævelen for at kunne lave magi – både den sorte og den hvide af slagsen. Man forestillede sig blandt andet, at heksene fløj nøgne på koste, myrdede og spiste spædbørn og fremsagde onde trylleformularer fra bøger.
Heksesabbat. Malet af Frans Francken, 1610.

I den nye lov fra 1617 blev al magi forbudt – både den gode og den onde. Dem, der kun havde lavet hvid magi skulle have taget deres formue og landsforvises. Men dem, der også havde lavet sort magi, skulle brændes på bålet. Samtidig skrev kongen, at ALLE kongens mænd – lensmænd, fogeder og kirkens folk – havde pligt til at føre retssager mod trolddom. Hvis ikke de gjorde det, ville de selv få taget deres formue og blive landsforvist.

Langt fra alle af kongens mænd adlød den ordre, men hekseprocesser tog alligevel fart i hele landet. Størstedelen af landets processer blev nemlig ikke startet af kongens mænd, men af helt almindelige bønder og borgere.

Efter 1617 eksploderede antallet af heksesager. I de næste otte år, blev over 600 mennesker henrettet for trolddom. Det svarer til, at der i gennemsnit blev tændt et heksebål i Danmark hver femte dag.

Da sagen mod Maren Spliids sluttede i 1641, var antallet af hekseprocesser allerede begyndt at dale. Men der gik alligevel godt 50 år, før den sidste 'heks' kom på bålet: i 1693 blev den sidste dansker – Anne Palles fra Falster – henrettet for trolddom. Men først i 1866 (17 år efter indførelsen af *Grundloven*) blev trolddomsloven fjernet helt.

Anne Palles blev den sidste dansker, der blev dømt som heks. Her ses en side fra den originale sag, der endte med Annes henrettelse 4. april 1693. Højesterets voteringsprotokol 1692a, folio 369r-v og folio 393v. Rigsarkivets samling.

